

POJĘCIE BOGA W KSIĘDZE DANIELA

Idea jednego Boga w narodzie izraelskim na tle Księgi proroka Daniela jest zupełnie wyraźna, i jasna. Chociaż izraelici znajdowali się na wygnaniu, w kraju gdzie oddawano cześć wielu bóstwom, nieszczęścia skupiały ich koło dwóch rzeczywistości: koło Ojczyzny, chociaż na pewien czas utraconej, i prawdziwego Boga.

W Babilonii religia pogańska politeistyczna kwitnie, świątynie skupiają liczne zastępy kapłanów. Jak podaje autor księgi przy jednym tylko ośrodku kultu religijnego „...było kapłanów Bela siedemdziesięciu, oprócz niewiast i dzieci“¹⁾.

Wszystkie warstwy społeczeństwa czczą wielu bogów: — „Przyniesiono zatem złote i srebrne naczynia, zabrane ze świątyni jerozolimskiej; i pili z nich król i jego możnowładcy, żony jego i nałożnice; pili wino i wystawiali bogi złote i srebrne, miedziane, żelazne, drewniane i kamienne“²⁾.

Kult bałwanów obowiązywał nawet pod karą śmierci: — „A kto nie upadnie i nie odda pokłonu, ten będzie tej samej chwili wrzucony do rozpalonego pieca ognistego. Upadły przeto wszystkie narody... wszystkie ludy, szczepy i języki ukłękły przed posągami złotymi, który był postawił Nabuchodonozor król“³⁾.

W takich warunkach naród, który wykazywał w ciągu dziejów skłonność do bałwochwalstwa i politeizmu (u stóp góry Synaj prosi Aarona „...uczyn nam bogów, którzy by szli przed nami“⁴⁾), w krainie Moab „... jedli (z ofiar pogańskich) i kłaniali się ich bogom“⁵⁾. Król Salomon, pod koniec swego panowania

1) Dan. 14, 9. — 2) Dan. 5, 3. 4. — 3) Dan. 3, 6. 7. — 4) Wyj. 32, 6.

5) Li. 25, 2. —

zaprowadza kult bogiń i bogów krajów sąsiedzkich ⁶⁾, inni królowie, jak Achab, służą Baalowi ⁷⁾, mimo to obecnie zdecydowanie i wyraźnie trwają przy jednym Bogu prawdziwym.

Mówiąc o idei monoteistycznej w księdze Daniela w oparciu o to, że tekst nigdzie nie wskazuje na jakiegokolwiek najmniejsze nawet odchylenie od czci Boga prawdziwego, trzeba uwzględnić, że idea monoteizmu nie jest oryginalna dla księgi Daniela, gdyż jest właściwą już całej epoce proroków ⁸⁾. Co więcej, autor przytacza pozytywne wypowiedzi, że tylko *Sam* Bóg prawdziwy jest Panem na całej ziemi. Wskazują na to słowa modlitwy Azariasza. — „*Niech się zawstydzą wszyscy, którzy okazują zło Twoim sługom, niech się zawstydzą zawiedzeni w całej swej mocy, a siła ich niech się skruszy, ażeby poznali, żeś Ty Sam jest Panem Bogiem chwalebny na całej ziemi*“ ⁹⁾.

Tekst Sept. jest tu identyczny z tekstem Teodocjona. *Sam* więc tylko Jahwe jest Bogiem i nie ma innego. Wyznanie to stanowi zakończenie modlitwy, która jest jakby aktem prześlągnięcia Boga za grzechy narodu. Ze słowami tej modlitwy zwracał się do Boga nie tylko Azariasz, była to bowiem ogólna formuła modlitwy Żydów wygnańców.

Wszyscy więc Żydzi zwracali się do Boga, jako do tego, „*który sam jest Panem Bogiem... na całej ziemi*“. Zatem dla Izraelity wiara w jednego jedyne Boga nie stanowi już tutaj żadnego zagadnienia.

Podlega natomiast ocenie stosunek pogańskich władców babilońskich i społeczeństwa pogańskiego, politeistycznego, do Boga jedyne, z którym oni tak blisko niejednokrotnie się stykają. Stają się bowiem świadkami uderzających faktów interwencji Boga Izraela zarówno w sprawę narodu żydowskiego, jak i nawet w stosunku do nich samych, tzn. Babilończyków. Muszą się o tym Bogu wypowiedzieć. I tak cud ocalenia trzech młodzieńców budzi wśród świadków zdziwienie: „*Wtedy Na-*

⁶⁾ I Król. 11. — ⁷⁾ I Król. 16, 31, 32.

⁸⁾ Bible Jer. (La doctrine des prophètes, 974—5)

⁹⁾ Dan. 3, 44 45.

buchodonor zdułiał się i powstał pōspiesznie. Odpowiadając rzekł ministrom swoim: Czyż nie trzech męów wrzuciliśmy do środka ognia związanych? Odpowiadając rzekli królówi: zaprawdę, o Królu, i zgromadziwszy się satrapowie, namiestnicy i gubernatorowie, i ministrowie króla ujrzei, że ogień nie miał żadnej władzy nad ciałem tych męów i włosy głowy ich nie przypalił i płaszczy ich nie uszkodził i nie przejął ich zapach ognia“¹⁰⁾.

Bóg surowo ukarał świętokradztwo Baltazara: „Tejże chwili ukazały się palce ręki ludzkiej i pisały naprzeciw świecznika na tynku ściany królewskiego pałacu. A król przypatrywał się końcowi palca ręki piszącej. Tej samej nocy został zabity Baltazar, król chaldejski“¹¹⁾.

Król Dariusz jest świadkiem uwolnienia Daniela z lwiej jamy¹²⁾. Król Cyrus stwierdza cud ocalenia Daniela¹³⁾. Fakty te budzą podziw i lęk oraz uznanie ze strony pogan dla Boga Izraela. Powstaje więc zasadnicze pytanie, czy Bóg Izraelitów, Bóg Daniela jest także w pojęciu pogan Bogiem jedynym.

Niektóre wypowiedzi mówią wyraźnie o tym, jak poganie pojmują Boga Jedynego, w niektórych zaś tylko równoznacznie ta myśl się zawiera. Słowa, które mniej czy więcej dokładnie charakteryzują pojęcie jedyności Boga prawdziwego przez Babilończyków są następujące:

„Odpowiadając tedy król rzekł Danielowi: Prawdziwie wasz Bóg jest Bogiem bogów i Panem królów i objawiającym tajemnice...“¹⁴⁾

— „Wtedy zbliżył się Nabuchodonozor do drzwi pieca ognia płonącego i zaczął tak mówić: Sydrachu, Misachu i Abdenago, słudzy Boga Najwyższego (Elaha Illaja) wyjdźcie, a zbliżcie się“¹⁵⁾.

— „Odpowiadając Nabuchodonozor rzekł: Niech będzie błogostawiony Bóg Sydracha, Misacha i Abdenago, który posłał anioła swojego i wyratował sługi swoje, którzy położyli w Nim

¹⁰⁾ Dan. 3, 91. 94. — ¹¹⁾ Dan. 5, 5. 30. — ¹²⁾ Dan. 6, 20—27.

¹³⁾ Dan. 14, 40. 41. — ¹⁴⁾ Dan. 2, 47. — ¹⁵⁾ Dan. 3, 93 (26).

ufność i słowo królewskie zmienili i wydali ciała swoje, by nie czcić i nie kłaniać się żadnemu bogu, prócz Boga swego¹⁶⁾.

— „Dlaczego ode mnie — mówi Nabuchodonozor — jest to rozporządzenie, żeby każdy, który by wymówił bluźnierstwo przeciw Bogu Sydracha, Misacha i Abdenago, należący do jakiegokolwiek narodu, ludu i języka, żeby był na kawałki porąbany, a dom jego zamieniony w kupę gruzów, ponieważ nie ma innego Boga, który by mógł ratować, jako Ten¹⁷⁾; i tekst najwyraźniejszy pod tym względem: „Siódmego dnia przyszedł król oplakiwać Daniela; zbliżył się do jamy i spojrział do środka, a oto Daniel siedział. I zawoławszy głosem wielkim rzekł: Wielki jesteś Panie, Boże Daniela, i nie ma innego podobnego do Ciebie!¹⁸⁾“.

Wypowiedzi władców pogańskich wyrażają jedno, mianowicie, że Bóg Izraela w ich pojmowaniu nie jest Bogiem jedynym, lecz najwyższym spośród wielu. Umysł uwikłany w politeizm nie może się z niego wyzwolić. „Dla Nabuchodonozora — powiada L. Pirot¹⁹⁾ — *Jahwe jest Bogiem bogów*“, a zatem wcale nie jest Bogiem jedynym, gdyż zwrot Bóg bogów implikuje pojęcie istnienia innych bogów. Gdybyśmy stanęli na stanowisku, że wyrażenie „Bóg bogów“ (*Elah elahim*) znaczy tyle, co Bóg Najwyższy, to również nie wnosi nic nowego, gdyż pojęcie „Bóg Najwyższy“ jest pojęciem tylko względnym nie zaś absolutnym. Podobnie powiada Pirot²⁰⁾ na innym miejscu: „...król uznaje, że *Jahwe jest wyższy od wszystkich innych bogów*“ Knabenbauer²¹⁾ powiada: „...król składa hołd Bogu Daniela uznając, że jest Bogiem bogów, tj. najwyższym między bogami“ (...cum profitens Deum deorum i. e.

¹⁶⁾ Dan. 3, 95 (28).

¹⁷⁾ Dan. 3, 96 (29); 14. 40. 41.

¹⁸⁾ Według Seps.; Teod. Megas ei Kyrie ho theos tu Daniel, kai un estin plen su allos.

¹⁹⁾ Lous Pirot, Albert Clamar, La Sainte Bible, 7. Paris — VI 1946. 650

²⁰⁾ Prot. dz. cyt. 661 — do Dn. 3, 93.

²¹⁾ Knabenbauer, Commentarius in Daniele Prophetam, Parisiis 1891, s. 99—100

summum inter deos). Linder²²⁾ powtarza to, co Knabenbauer, dodając jeszcze, że jakkolwiek król uznaje wyższość Boga Daniela od innych bóstw, to jednak od idei (pojęć) politeistycznych nie odstępuje (Tamen eminentiam Dei Danielis de aliis diis ita agnoscens ab ideis polytheisticis non recessit). W samej formie wyrażenia „Bóg bogów“, powiada Goettsberger,²³⁾ objawia się pogański punkt widzenia króla. Podobnie mówią komentatorzy w odniesieniu do dalszych tekstów. I tak Knabenbauer²⁴⁾ komentując miejsce, kiedy Nabuchodonozor na widok cudu ocalenia młodzieńców z płomieni ognia nazywa ich „*ślugami Boga Najwyższego*“, powiada, że wyraża przez te słowa myśl, iż Bóg Izraela jest wyższy i mocniejszy od pozostałych bogów, (Deum reliquis diis superiorem et potentiorum agnoscit), prawdziwie jednak daleki jest jeszcze do uznania jedynego Boga i nicości bałwanów. Linder²⁵⁾ jeszcze bardziej precyzuje tę samą myśl. *Król Nabuchodonozor — powiada autor — uznaje moc tego Boga, który zachował w cudowny sposób młodzieńców i nazywa ich ślugami Boga Najwyższego, lecz tym samym nie uznaje Go jako jednego i jedynego Boga (non... pro uno et unico), ale jako najwyższego w tym znaczeniu, że przewyższa On i jest mocniejszy od innych pozostałych bogów.* Dlatego też — mówi dalej Linder — król chociaż widzi moc Boga i lęka się jej, chociaż nawet wydaje dekret, w którym zakazuje bluźnić imieniu Boga pod surową karą, wcale nie nakazuje kultu tego Boga, daleki jest bowiem jeszcze od tego, by uznać, że Bóg, który „*wyratował ślugi Swoje*“²⁶⁾ jest Bogiem jedynym i że nie ma innych bogów²⁷⁾. Nabuchodonozor pojmuje Boga Izraelitów tak samo, jak rozumie on boga swego Marduka, który jest pierwszy i najwyższy wśród wielu innych bogów. Nic przeto dziwnego, że król doświadczywszy mocy Boga Daniela w sposób tak widoczny

²²⁾ Linder, Comm. in librum Dan., Parisiis 1939, s. 175.

²³⁾ Goettsberger. Das Buch Daniel, Bonn 1928. 24 — do Dn. 2, 47.

²⁴⁾ Knabenbauer, dz. cyt. 131, — do Dn. 3, 93.

²⁵⁾ Linder, dz. cyt. 212 — do Dn. 3, 93.

²⁶⁾ Daniel 3, 95.

²⁷⁾ Knabenbauer, dz. cyt. 132. Linder dz. cyt. 212.

wychwała Go, skoro w podobny sposób z wielką czcią odnosi się do swego boga Marduka. Świadczy o tym następująca modlitwa ²⁸⁾:

1. „Potężny, wspaniały, pan z Eridon.
2. Dostojny, wywyższony, pierworodny z Ea.
3. Marduk, mocarz, który sprawia, że raduje się Egourra.
4. Pan Essagilu, osłona Babilonu, kochający Erida.
5. Strzegący życia, zwierzchnik Emahtila, dawca życia obfitego.
6. Osłona kraju, wybawiający narody rozległe, władca wszystkich świątyń.
7. Twoje imię na ustach wszystkich narodów jest miłe.
8. O Marduku, panie wielki, niech z twojego rozkazu potężnego ja żyję!
9. Niech będę zdrow i cały i niech kontempluje twoją boskość!
10. Niech ja ciebie osiągnę. Spraw, aby zamieszkała prawda w moich ustach, stworzone słowo łaski.
11. W moim sercu! Niech wielkość i dostojństwo opiewa sprawę życzliwą!
12. Niech mój bóg będzie po mojej prawicy!
13. Niech moja bogini będzie po mojej lewicy!
14. Niech bóg, który strzeże zdrowia i całości stoi mocno!
15. Zgódź się mówić z życzliwością i być pobłażliwy!
16. Słowo, które ja mówię, rzecz o której mówię, niech będzie przyjęta z życzliwością.
17. O Marduku, wielki panie życia, powiedz niech moje życie trwa!
18. Przed tobą jawnie ja ulegam ci, niech będę nasycony!
19. Niech Bel się raduje z ciebie! Niech Ea weseli się z ciebie!
20. Niech bogowie świata całego hołd ci składają!
21. Niech wielcy bogowie rozweselają twoje serce“.

Ze słów modlitwy widać, że Marduk jest bogiem potężnym i najwyższym spośród wielu innych bogów, skoro jemu bogowie świata całego hołd winni składać.

Ale chociaż jest panem wielkim (*rabû*) i władcą, nie jest bogiem jedynym dla Nabuchodonozora. Są bowiem inni także

---

²⁸⁾ Le P. Paul Dhorme, Textes Religieux Assyro-Babyloniens, Paris 1907, 352—355

wielcy bogowie — „*ilāni rabūti*“. Nabuchodonozor nie przeto więcej nie czyni, jak tylko swoje pojęcie o bogu Marduku przenosi na Boga Daniela. Wprawdzie treść hymnu wyraźnie nie mówi, że Marduk jest jednym spośród wielu bogów, ale ta myśl tu się zawiera, zwłaszcza w ostatnich strofach hymnu.

Do pojęcia Boga jedyne go przez władców pogańskich z którymi zetknął się Daniel, nic też nowego nie wnosi wypowiedź króla Cyrusa, który jest świadkiem cudownego ocalenia Daniela w lwiej jamie²⁹⁾. W wypowiedzianych słowach uwielbienia dla Boga Daniela, król uznaje Jego moc i majestat i to publicznie oświadcza³⁰⁾.

Omówione fakty wykazują, jak trudno wyznawcom politeizmu wznieść się do pojęcia Boga jedyne go, a tym samym Boga transcendentne go. Z drugiej strony trzeba stwierdzić, jak bardzo ukształtowane mieli już wówczas Izraelici pojęcie Boga jedyne go. Mimo bowiem tak wielkiej skłonności do politeizmu, w warunkach tak odpowiadających ich skłonnościom na terenie Babilonii zostali Oni wierni swemu jedyne mu Jahwe.

Włocławek

Ks. KAZIMIERZ BARCKI

ZNACZENIE WYRAŻENIA „PALEC BOŻY“ W PIŚMIE ŚWIĘTYM

W Ewangelii św. Jana (8, 6) czytamy, że pewnego razu przyprowadzono przed Jezusa jawnogrzesznicę, która według Prawa Mojżeszowego podlegała karze śmierci przez ukamienowanie. Dla oskarżających niewiastę kara nie ulegała wątpliwości. Jezus tymczasem nie tylko nie zatwierdza tej kary, lecz pochyliwszy się wykonuje dziwną czynność. „*A Jezus pochyliwszy się począł pisać palcem po ziemi*“ (Jn. 8, 6c).

Tradycyjna interpretacja tego tekstu przyjmowała, co zresztą do dziś się utrzymało, idąc za Ojcami Kościoła, że Jezus

²⁹⁾ Daniel 14, 40. 41.

³⁰⁾ Knabenbauer, dz. cyt. 354—5.